

Insekternas litteraturhistoria, del 20

Bruce Chatwin bland getingar, nomader, antikviteter och walesare

ANDERS NILSSON & GÖRAN SJÖBERG

Bruce's life had followed a cycle in which he set out in one direction after another to discover his talent, only to go to pieces. [Shakespeare 1999:272]

Bruce Chatwin är en mycket typisk, men samtidigt udda figur i den engelska litteraturen. Reseskildringen i världslitteraturen kommer aldrig att vara densamma efter som före Chatwin. Ändå baserar sig hans berömmelse bara på ett litet antal böcker där flera av de viktigaste inte (till det yttre) heller är reseskildringar. I hans romaner är dessutom huvudpersonerna ofta av någon anledning förhindrade i sitt resande. Reseskildringarna å sin sida förrirrar sig i mängder av historiska och andra skenbart irrelevanta detaljer och innehåller ett antal "inbäddade" essäer.

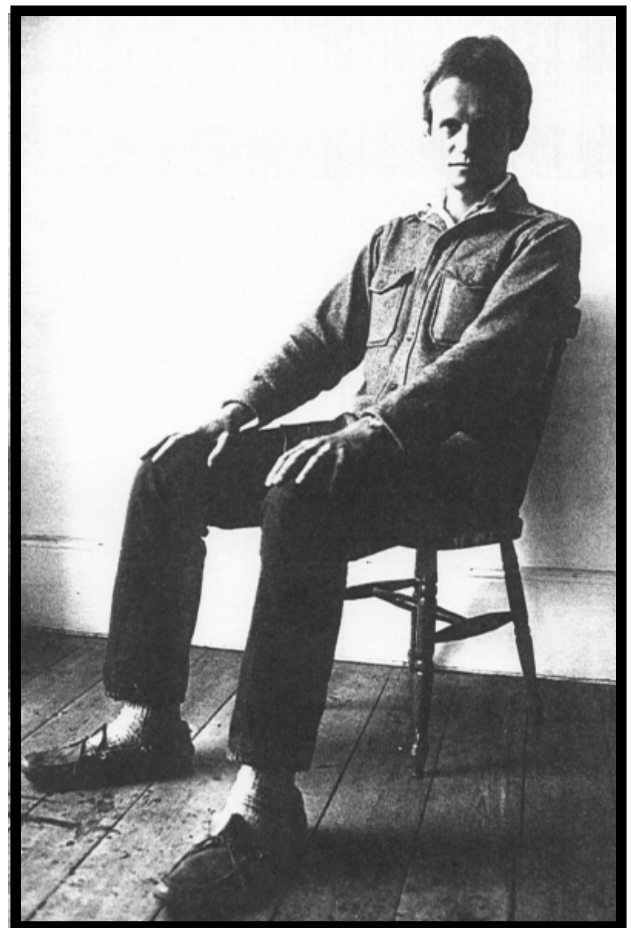
Chatwin debuterade sent som författare, efter att ha avbrutit en lysande karriär som antikvitetsexpert på anrika auktionsfirman Sotheby's.

Hans debut och genombrott kom med reseskildringen "I Patagonien". Göran misssade Chatwin i Patagonien med några få månader 1975 och reste delvis i samma områden i Argentina som denne. Det är mycket svårt av jämka ihop upplevelsen från den egna resan med den som serveras av honom, och som tycks beskriva ett historiskt landskap till stor del befolkat av walesare och engelsmän.

Chatwins prosa består vid närmare betraktande egentligen mest av tomrum som lämnar åt läsaren att skapa själv. Detta får en del egendomliga konsekvenser. Göran bestämde sig efter att ha läst "I Patagonien" för att på en andra resa till södra Sydamerika besöka Chiloë, de mystiska häxerisekternas ö i Chile som tyckts beskrivas utförligt av Chatwin. Efter att ha återvänt hem läste han om boken bara för att finna att Chiloë avhandlas på några få rader i boken. (Några ytterligare sidor om ön hittade han

senare i "Vad gör jag här?". De upplevelser Chatwin presenterar i "I Patagonien" är noggrant utvalda för att passa in i en ram som har ganska lite att göra med det 70-tal då boken skrevs. Chatwin verkar ha varit mycket politiskt naiv och förstod knappt någon spanska. Många av de personer han besökte under resan var enligt Shakespeares biografi upprörda efter bokens publicering då de ansåg att han handskats alltför självsvåldigt med sanningen.

Chatwins dragning till sydkontinenterna visar sig även i 'reseskildringen' "Drömspår".

Här vistas Chatwin i Australiens torra inre för att söka insikt i aboriginernas myter. Skildringen är uppblandad med fragment ur Chatwins anteckningsböcker, ur olika vinklar belysande författarens favoritema; den mänskliga rastlöshetens natur. Hans grundtes är att människans instinkter av evolutionen formats under ett kringströvande ökenliv, och att bofasthetens stillestånd tar fram våra sämsta sidor.

Läsaren får själv avgöra vilka sidor som är bättre eller sämre hos aktörerna i följande konversation från "Öknens Bokhandel & Konstgalleri". Ägarinnan Mrs Enid Lacey, konstnären gamle Stan Tjakamarra, och ett amerikanskt turistpar.

Mrs Lacey bytte till sina andra glasögon och sade: "Vad är det du har här, Stan?"

"Honungsmyra", viskade han med hes röst.

"Honungsmyran är ett av Popanjis totem-

djur", sade Mrs Lacey, vänd mot amerikanerna. "Den här målningen är en drömbild av honungsmyran."

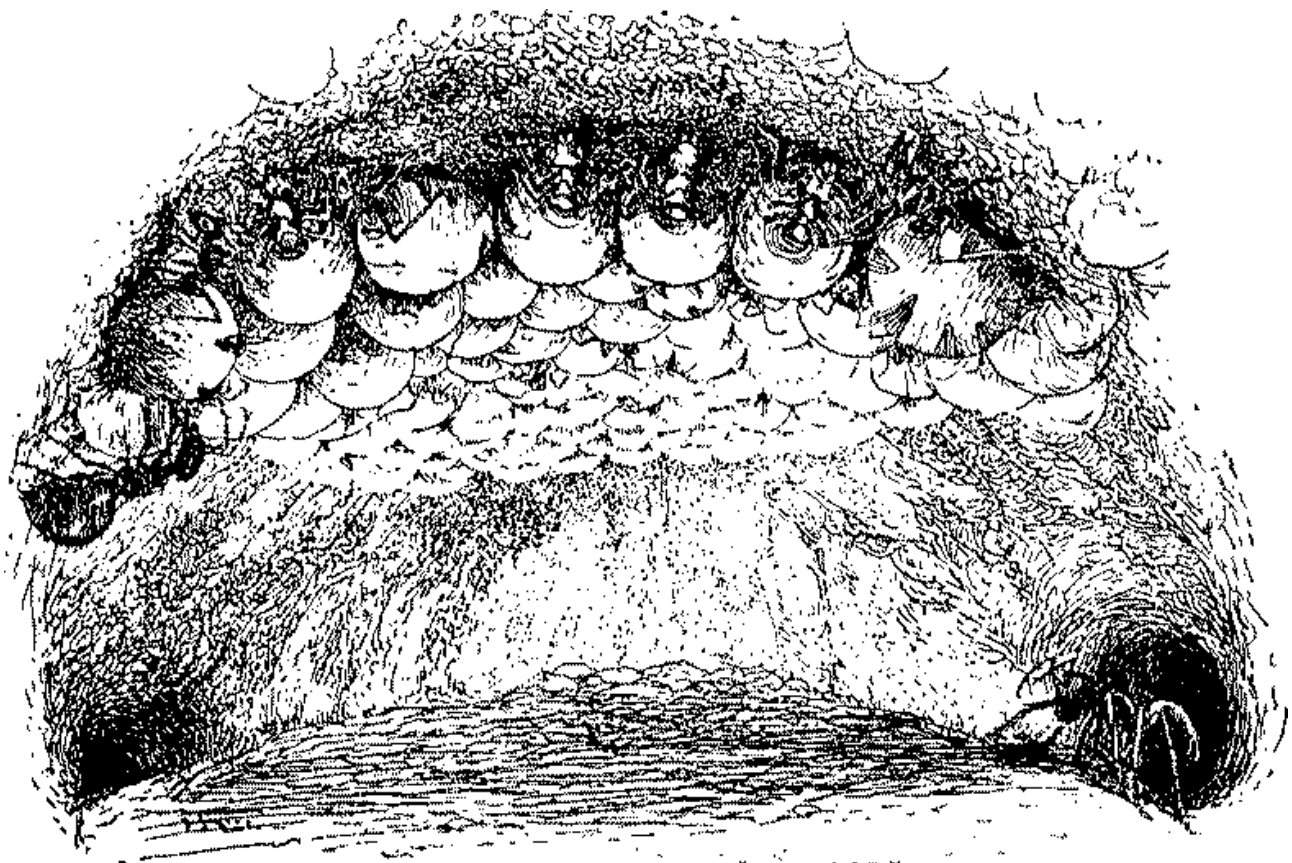
"Jag tycker den är vacker", sade den amerikanska kvinnan tankfullt.

"Det är liksom en vanlig myra?" undrade den amerikanske mannen. "Som en termit?"

"Nej, nej", sade Mrs Lacey. "En honungsmyra är nåt alldeles speciellt. Honungsmyror lever av mulgasav. Mulga, det är ett träd vi har här i öknen. Myrorna har honungstunnor på bakkroppen. Dom ser ut som genomskinliga plastbubblor." "Verkligen?" sade mannen.

"Jag har ätit dom", sade Mrs Lacey. "Utsökt!"

"Jaha", suckade den amerikanska damen. Hon hade fixerat blicken på målningen. "På sitt eget sätt är den verkligen vacker!"

Honungsmyror hängande i taket i sin kammare. Från G. Adlertz 1913, Myrornas liv.

”Men jag kan inte se några myror på den här tavlan”, sade mannen. ”Ni menar att det är . . . att det är som en målning av en myrstack? Och dom där skära rören är gångarna?”

”Nej”, svarade mrs Lacey, som såg en smula modfälld ut. ”Målningen visar upp honungsmyrans stamfars resa.”

”Så det är en vägkarta?” sade han med ett flin. ”Ja, jag tyckte väl att det liknade en vägkarta.”

”Exakt”, sade mrs Lacey.

Den amerikanska hustrun öppnade och slöt under tiden ögonen, för att se vilket intryck målningen skulle göra på henne när hon till slut behöll dem öppna.

”Vacker”, upprepade hon.

”Jaha, herrn!” Mannen vände sig till Stan.

”Äter ni själv dom här honungsmyrorna?” Stan nickade.

”Nej! Nej!” skrek hustrun gällt. ”Jag talade om det för dej nu på morronen. Man äter inte sin egen totem! Man kan bli ihjälslagen om man äter sin stamfar!”

”Käraste du, den här herrn säger att han äter honungsmyror. Är det så?”

Stan fortsatte att nicka.

”Jag blir så förvirrad”, sade kvinnan, med förtvivlan i rösten. ”Ni menar att honungsmyran inte är er drömfigur?” Stan skakade på huvudet.

”Vilken är det i så fall?”

Den gamle mannen skakade, som en skolpojke tvingad att avslöja en hemlighet, och lyckades väsa fram ordet ”emu”. ”Jag är så omtumlad!” Kvinnan bet sig i läppen av missräkning.

Hon gillade den här tystlåtna gamle mannen i den gula skjortan. Hon gillade tanken på honungsmyrorna när de drömde sig fram genom öknen, med det starka solskenet lysande på deras honungstunnor. Hon hade

förälskat sig i målningen. Hon ville äga den, få honom att signera den, och nu måste hon tänka efter igen.

”Tror ni”, sade hon och artikulerade orden mycket långsamt och omsorgsfullt, ”att om vi lämnade pengarna till mrs...?”

”Lacey”, sade mrs Lacey.

”. . . att ni kunde måla en emudrömfigur åt oss och skicka den . . . låta mrs Lacey skicka den till oss i Förenta staterna?”

”Nej”, avbröt mrs Lacey. ”Det kan han inte. Ingen konstnär målar sitt eget drömdjur. Det är alldeles för mäktigt. Det skulle kunna döda honom.”

”Nu blir jag fullständigt förvirrad.” Kvinnan vred händerna. ”Ni menar att han inte kan måla sitt eget drömdjur, men han kan måla någon annans?”

”Nu begriper jag”, sade mannen och lyste upp. ”Precis som han inte kan äta emuer men kan äta honungsmyror?” ”Det har ni rätt i”, sade mrs Lacey. ”Mr Tjakamarra kan inte måla en emudröm, eftersom en emu är hans fädernetotem, och det vore helgerån att göra det. Han kan måla honungsmyran därför att den är hans mors brorsons totem. Så är det ju, eller hur, Stan?”

Stan blinkade och sade: ”Just det!”

”Gideon är Stans rituella ledare”, fortsatte hon. ”Dom talar om för varandra vad dom får och inte får måla.

Arkady och jag smög oss fram bakom amerikanerna och såg gamle Stan peka med sitt magra finger på den stora blå cirkeln på duken.

Den var honungsmyrans stamfars eviga boning i Tátátá, förklarade han. Och plötsligt var det som om vi kunde se rad efter rad av honungsmyror, med randiga och

glänsande kroppar, sprängfulla av nektar i sina celler under mulgaträdets rötter. Vi såg ringen av eldröd jord runt ingången till deras bo, och deras vandringvägar när de spred sig till andra platser.

”Ringarna”, tillfogade mrs Lacey hjälpsamt, ”är honungsmyrornas ceremoniella centra. ’Rören’, som ni kallar dom, är drömspår.”

Den amerikanske mannen blev fascinerad. ”Kan vi ge oss ut och leta efter dom där drömspårerna? Där ute, menar jag. Till exempel vid Ayers Rock? Nån sån plats?”

”Dom kan göra det”, sade hon. ”Ni kan det inte.” ”Ni menar att dom är osynliga?”

”För er. Inte för dom.”

”Var finns dom, i så fall?”

”Överallt”, sade hon. ”Inte annat än jag vet löper det ett drömspår tvärs igenom min butik.”

”Kusligt”, fnittrade hustrun. ”Och bara dom kan se det?”

”Eller sjunga det”, sade mrs Lacey. ”Man kan inte ha ett spår utan en sång.”

”Och dom där spårerna löper överallt?” frågade mannen. ”Över hela Australien?”

”Ja”, sade mrs Lacey och suckade av belåtenhet över att ha kommit på en effektiv fras. ”Sången och landet är ett och detsamma.”

”Förbluffande!” sade han.

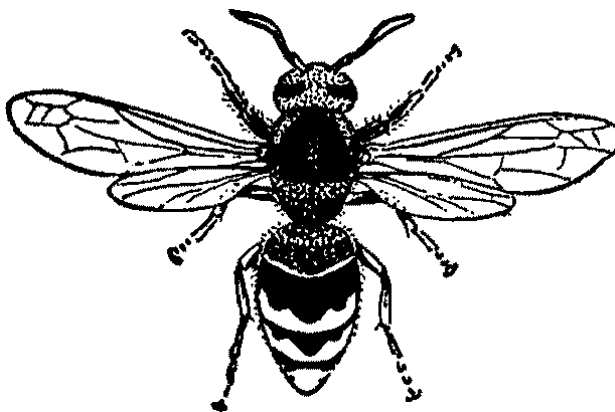
Den amerikanska kvinnan hade plockat fram sin näsduk och torkade sig i ögonvråna. Jag trodde ett ögonblick att hon skulle kyssa gamle Stan. Hon insåg att målningen var något som gjorts för vita människor, men han hade låtit henne få en skynt av något sällsynt och märkligt, och för det var hon mycket tacksam.

Mrs Lacey rättade till sina glasögon för att skriva på checken.

En till det yttre mycket annorlunda bok än ”I Patagonien” eller ”Drömspår” är romanen ”De oskiljaktiga”. Den beskriver kärleksfullt och naturalistiskt människor och natur i det isolerade gränsområdet mellan England och Wales. Boken är full med observationer av blommor, fåglar och insekter i alla dess former och de bär mycket av betydelse och känslor i berättelsen.

De plågades av en värmebölja hela den månaden. Vinden var östlig, och himlen var molnfritt, skoningslöst blå. Vattentäkten torkade ut. Lerjorden började spricka. Skyar av hästbromsar svärmade över nässelnåren och Marys rygg värkte mer och mer. Natt efter natt drömde hon samma dröm – om blod och krasse.

En central passage i boken är när bokens huvudpersoner tvillingarna Benjamin och Lewis som små råkar ut för en geting.

Tvillingarnas tidigaste minne – ett gemensamt minne som båda erinrade sig lika tydligt – var från den dagen då de blev stuckna av en geting.

De satt uppflugna på varsin barnstol vid tebordet. Det måste ha varit vid tedags, ty solen strömmade in från väster, studsade upp i ögonen på dem från bordsduken och kom dem att blinka. Det måste ha varit sent på året, kanhända så sent som i oktober,

då getingarna börjat bli dåsiga. Utanför fönstret svävade en skata i skyn, och de röda rönnbärsklasarna kastades av och an i stormen. Och inne på bordet glänste de smörade brödsnivorna som gullvivor. Mary matade Lewis med äggula, och i ett anfall av avundsjuka viftade Benjamin med båda händerna för att dra till sig uppmärksamheten. Plötsligt kom vänsterhanden åt en geting och fick ett stick.

Mary grävde i medicinskåpet för att få fatt på litet bomull och ammoniak och baddade handen. Och när den svullnade och blev illröd sade hon tröstande: ”Så där ja! Duktig pojke! Duktig liten pojke!”

Men Benjamin grät inte. Han bara snörpte på munnen och vände sina sorgsna, gråa ögonen mot brodern. För det var Lewis, inte han, som började jämra sig av smärta och strök sin egen vänsterhand som om den varit en skadad fågel. Och han fortsatte att jämra sig ända till läggdags. Först när tvillingarna låg i sängen med armarna om varandra blev de lugna igen och föll i sömn. Men från den dagen förknippade de ägg med getingar och misstänkte allt som var gult.

Detta var första gången som Lewis visade sin förmåga att dra smärta från sin bror och ta den på sig själv.

Även gårdens bin finns återkommande i boken. När den älskade modern avlider sätter bröderna till och med svart flor på bikuporna för att bina skall få veta om dödsfallet.

Här kan ni se! utbrast han och öppnade en bikupa. ”In sektsvärlidens Athen!” Och så pekade han på vaxkakornas arkitektur och utbredde sig yvigt om civilisationens grundegenskaper, dess härskare och

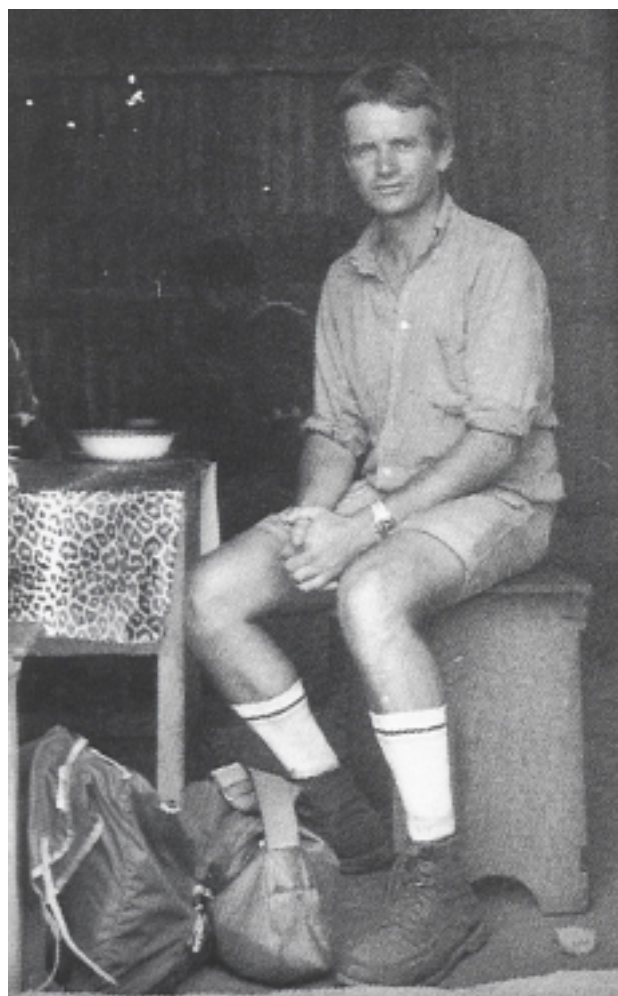
underlydande, dess krig och erövringar, dess städer och samhällen och de arbetslag av vilka städerna var beroende för sin existens.

”Och drönarna”, brukade han tillägga. ”Hur väl känner vi inte drönarna!”

”Ja”, sade Mary. ”Jag har känt drönare.” Han föreslog henne att byta ut sina bikupor. Mitt under första säsongen angreps en av dem av vaxmott, och så svärmade bina.

Amos kom insläntrande i köket och sade med ett roat leende: ”Dina bin sitter i en enda klump oppe i krikonträt.”

Hans erbjudande att hjälpa till var mer än värdelöst. Mary beordrade pojkarna att hålla vakt för den händelse svärmen skulle ge sig iväg, och så skyndade hon till Lurkenhope för att hämta kyrkoherden. Benjamin skulle aldrig glömma anblicken

av den gamle mannen när han äntrade ner för stegen med armarna, bröstet och halsen som en enda surrande brun massa av bin. ”Är inte pastorn rädd?” undrade han när kyrkoherden öste upp dem med händerna och stoppade ner dem i en säck. ”Inte det bittersta! Bin sticker bara ynkruggar!”

”Kaspar Utz” blev Bruce Chatwins sista roman. Berättaren reser 1967 till Prag för att besöka den egendomliga huvudpersonen, känd för sin enorma samling av Meissen-porslin från Dresden. Med berättarens egna ord: ”När man rekonstruerar en historia ger jakten sannolikt bättre resultat ju vildare den är.”

Utz introducerar sin gode vän doktor Orlik som ”en berömd vetenskapsman från vårt Nationalmuseum. Han är paleontolog. Han är specialist på mammutar, men även en erfaren flugkännare.” Som skapad för att bekräfta våra fördomar om dipterologer. De tre träffas här på en restaurang. Vid ett grannbord sitter några partibossar och smörjer kråset med forell; en delikatess som våra vänner förvägras beställa.

Jag försökte leda in samtalet på Utz porslinssamling. Han reagerade genom att vricka in halsen i kragen och säga, uttryckslöst: ”Doktor Orlik är också samlare. Fast han samlar flugor.”

”Flugor?”

”Flugor”, instämde Orlik.

Jag började göra mig en föreställning om hans bostad: den obäddade sängen och de otömda askkopparna, lavinen av gulnande tidskrifter, mikroskopet, giftburkarna och utefter väggarna glasmontrar med flugor från världens alla hörn, varje exemplar genomstunget av en nål. Jag nämnde några vackra blomflugor jag hade sett i Brasilien. ”Blomflugor?” Orlik såg ogillande ut. ”Jag har inget intresse. Jag har bara intresse för *Musca domestica*.”

”Den vanliga husflugan?” ”Just den.”

”Svara mig”, avbröt Utz igen. ”Vilken dag skapade Gud flugan? På femte dagen? Eller sjätte?” ”Hur många gånger ska jag säga det?” gastade Orlik. ”Vi har haft flugor i hundranitti miljoner år. Och ni pratar alltid om dagar!”

”Hårda ord”, sa Utz filosofiskt.

En fluga hade landat på bordduken och satt och sög i sig lite soppa som kyparen hade spillt med slevan. Med en snabb vridning av handleden vände Orlik upp och ner på ett dricksglas och fångade insekten under det. Han sköt ut glaset till bordskanten och flyttade över flugan till giftburken som han tog upp ur fickan. Ett ilsket surr, sedan tystnad.

Han fiskade upp ett förstoringsglas och skärskådade offret.

”Intressant exemplar”, sa han.

”Förmodligen kläckt i köket här. Jag ska fråga...”

”Ni ska inte fråga”, sa Utz. ”jo det ska jag. Jag ska fråga.” ”Det ska ni inte.”

”Och vad var det”, frågade jag, ”som sammanförde er med husflugan?”

Under utstötande av karpben genom skägget berättade Orlik att han hade ägnat trettio år åt att studera vissa aspekter av den ullhåriga mammuten: ett arbete som hade fört honom till Sibiriens tundror, där

mammutar emellanåt påträffas infrusna i permafrosten. Denna forskning hade – ehuru han vanligen var för blygsam att nämna det – kulminerat i hans magisteravhandling ”Mammuten och dess parasiter”. Men knappt hade den publicerats förrän han känt behov av att studera någon lägre varelse.

”Jag valde”, sade han, ”att studera *Musca domestica* i Stor-Pragområdet.”

Precis som hans vän herr Utz med en enda blick kunde avgöra om ett föremål av Meissenporcelain var tillverkat av den vita Colditzleran eller den vita leran från Erzgebirge, hävdade Orlík att han själv, efter att i mikroskopet ha undersökt en flugvinges regnbågsskimrande membran, visste om insekten kom från Malâ Strana

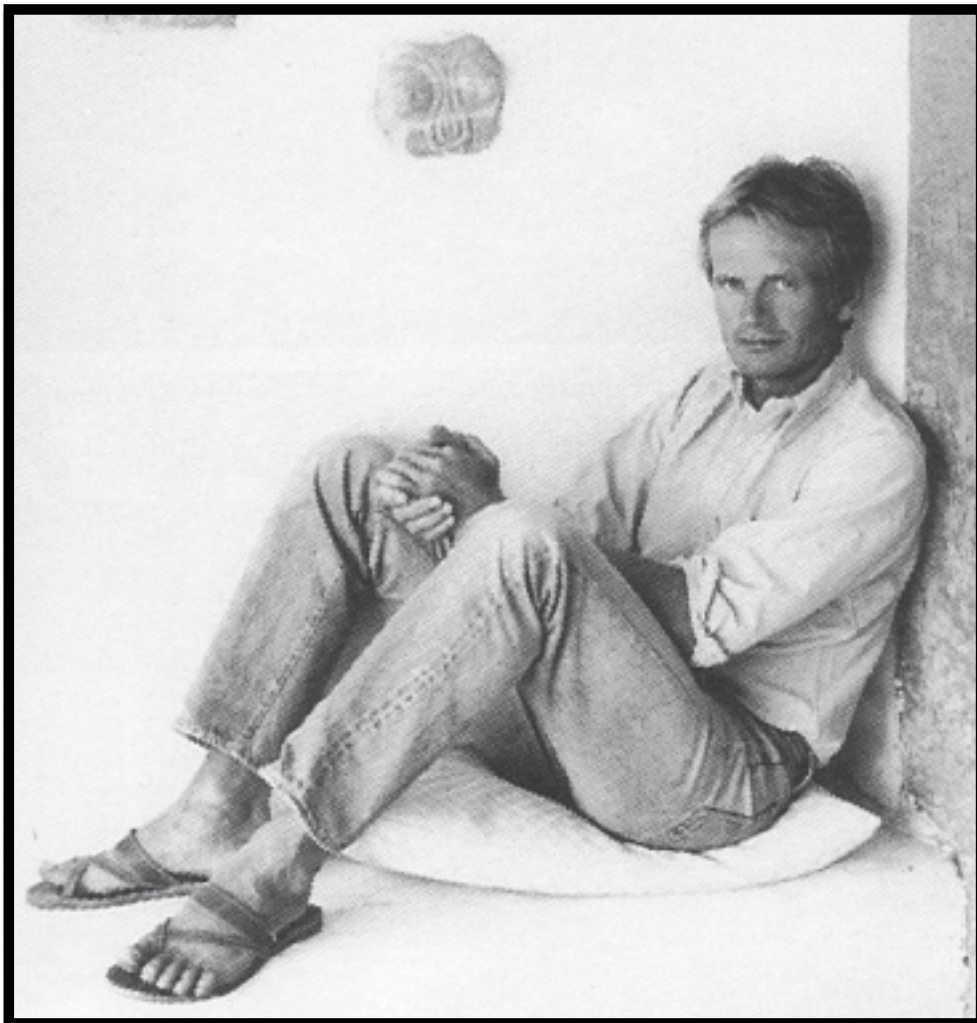
eller Zidovske Mesto eller från någon av de soptippar som numera omgav Nya Trädgårdsstaden.

Han tillstod att flugans vitalitet hänförde honom. Det var på modet bland hans entomologkolleger – i synnerhet de som var partimedlemmar – att lovprisa de sociala insekterna: myror, bin, getingar och andra Hymenoptera-arter som organiserade sig i disciplinerade samhällen.

”Men flugan är anarkist”, sa Orlík. ”Sch!” sa Utz. ”Säg inte det ordet!” ”Vilket ord?” ”Det ordet.”

”Jo. Jo.” Orlíks röst gick upp en oktav. ”Det säger jag visst. Flugan är anarkist. Den är en individualist. En donjuan.”

De fyra feta partimedlemmarna, till vilka detta utbrott riktade sig, var alldeles för

upptagna för att märka något: de glodde långtansfullt på sin andraportion forell, som kyparen just var i färd med att lossa från benet och det blåa skinnet.

Mindre känt är att Chatwin påverkades mycket av att som trettonåring på 1950-talet ha tillbringat en sommar i Sverige, hos familjen Bratt. Meningen vara att han skulle träna den unge Thomas Bratt, äldre bror till IB-avslöjaren Peter, i engelsk konversation. Bruce och pojkarna Bratt kom dock aldrig överens med varandra, däremot trivdes han enligt Shakespeares biografi bättre med släktens original, gammelfarbror Percival. Ljuset, färgerna och naturen i Norden blev en stor upplevelse för den unge Bruce, liksom även köket: Han hann även med att fånga och nåla upp en hel del fjärilar.

Första dagen kräftorna var lovliga rodde vi ut till fiskarkojan och tillbaka med tolv tjog kräftor i sumpen. På kvällen samma dag kom de in från köket, ett scharlakansrött berg begravt i dill. Det nordiska solljuset studsade från sjön in i det ljusa vita rummet. Vi drack brännvin ur fingerborgs stora glas och avslutade måltiden med en hjortrontårta.

Chatwin var gift med en förmögen amerikansk äventyrerska men hade icke desto mindre inget emot amorösa eskapader med personer av det egna könet. En av dessa historier involverar en insekt – som sig bör för Chatwin i form av ett antikt föremål från orienten – och en tillfällig bekant från en ångbåtsresa:

Några år senare kom paret Hodgkins för att äta middag hos Chatwins i Gloucestershire och fann dem fortfarande chockade efter ett veckoslutsbesök nyligen av Ångaren, numera gift med sin flickvän. Elizabeth Chatwin hade

lagt märke till att hustrun lekte med en intressant ring på fingret och frågade var den kom ifrån. Det var en present från hennes man. Elizabeth tittade en gång till och såg att stenen var en skarabe – i själva verket en skarabe i gul jaspis från artonde dynastin – och när Bruce kom in pekade hon ut den för honom. Bruce började ansätta Ångaren med frågor om var han hade fått tag på ringen: ”På marknaden? Vilken marknad? Vilken stad? På Sotheby’s? Försök igen?” Ångaren kunde inte minnas det. ”Nu tänker jag ringa ett telefonsamtal”, sa Bruce, ”jag ska ringa upp en gemensam vän.” Han gick till telefonen, ringde Robert Erskine i London och sa: ”Jag har hittat skaraben som blev stulen från dig. Den har gjorts till en ring och sitter på någons finger som sitter i mitt kök.” Ångaren ångade bort i natten.

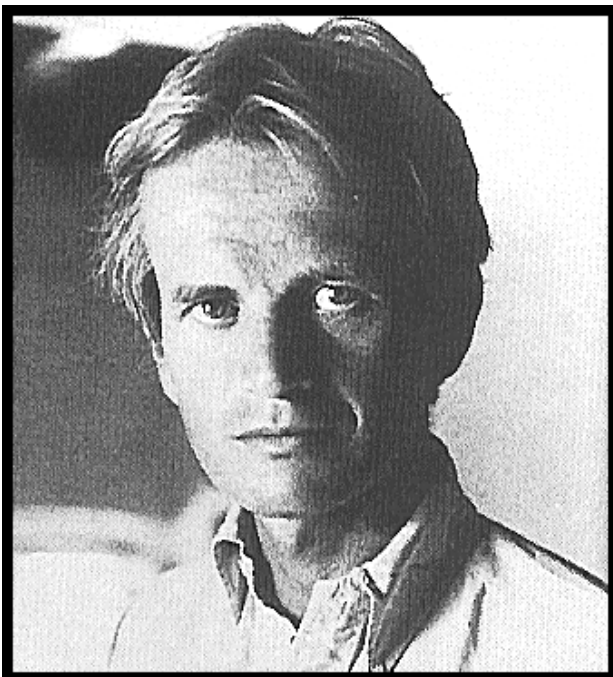
Vid en genomläsning av Chatwins alla böcker är det fascinerande att uppleva hur många intressanta ämnen han berör, vilka man kommit i kontakt med via helt andra källor. Tidigare helt åtskiljda trådar man nystat i under olika perioder vävs nu ihop av Chatwins skrivelser. Han verkar ha haft en sällsam förmåga att leta upp intressanta personligheter för att snabbt tömma dem på information. Ett exempel är hans möte med Osip Mandelstams änka Nadezjda i Moskva, vilket skildras mer ingående i ”Vad gör jag här?” och som återges på följande sätt i ”Rastlöshetens anatomi”:

Hon låg på sin säng med en cigarett klistrad mot underläppen och kraxade fram en triumfsång mellan sina svartnade tänder. Hon hade fullföljt sitt värv. Hon hade blivit publicerad, visserligen utomlands, men hennes ord skulle komma hem en dag. Hon kastade en blick på de thrillers som jag hade blivit tillsagd att ta

med mig till henne och sa föraktfullt: ”Detektivromaner! Nästa gång får ni komma med litet ordentligare smörja!” Men när hon fick syn på burkarna med apelsinmarmelad klövs munnen i ett leende: ”Marmelad, käre vän, det är barndomen för mig!”

Osip Mandelstam betraktades med rätta av Chatwin som en litterär gigant och i Patagonien reste han med dennes ”Resan till Armenien” i handen, vilket lämnat en hel del spår i hans egen bok.

Bruce Chatwin dog i AIDS 1989, endast 48 år gammal, efter en tids sjukdom. Även om han som person är påfallande frånvarande i sina egna böcker så kan vi få en detaljerad bild av människan Bruce Chatwin genom att läsa Nicholas Shakespeares fullspäckade biografi från 1999. Om man först har plöjt igenom de böcker Chatwin själv hann skriva kan läsningen av biografien bli själva höjdpunkten i inträngandet i hans fascinerande värld. Med eller utan insekter.

Källor

- Chatwin, B. 1979: I Patagonien. Brombergs. (In Patagonia, 1977)
- Chatwin, B. 1981: Djävulen är vit. Brombergs. (The Viceroy of Ouidah, 1980)
- Chatwin, B. 1983: De oskiljaktiga. Brombergs. (On the Black Hill, 1982)
- Chatwin, B. 1988: Drömspår. Brombergs. (The Songlines, 1987)
- Chatwin, B. 1989: Kaspar Utz. Brombergs. (Utz, 1988)
- Chatwin, B. 1991: Vad gör jag här? Brombergs. (What am I doing here? 1989)
- Chatwin, B. 1993: Fotografier och dagboksblad. Brombergs. (Photographs and notebooks, 1993)
- Chatwin, B. 1996: Rastlöshetens anatomi. Brombergs. (Anatomy of restlessness: Un-collected writings, 1996)
- Chatwin, B. & Theroux, P. 1995: Åter till Patagonien. Brombergs. (Patagonia revisited, 1985)
- Clapp, S. 1999: På resa med Chatwin. Brombergs. (With Chatwin. Portrait of a Writer.1997)
- Shakespeare, N. 1999: Bruce Chatwin. The Harvill Press/Jonathan Cape.

För biografi och bibliografi på nätet se:
<http://unix.sbu.ac.uk/~stafflag/brucechatwin.html>

Författarnas adresser:

Anders.Nilsson@bmg.umu.se
 Mullsjö 258, 914 90 Nordmaling
 Goran.Sjoberg@omv.slu.se
 Kvartervägen 82, 907 41 Umeå

